

Дејан Микавица
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за историју
 mikavica@ff.uns.ac.rs

Оригиналан научни рад
 примљено: 16. мај 2014
 прихваћено: 1. октобар 2014

БЕЗНАДЕЖНИ САВЕЗ. СРПСКО-ХРВАТСКИ ОДНОСИ И ВОЈВОЂАНСКО ПИТАЊЕ 1848–1868 (3)^{*}

Сажетак: У периоду од 1865. до склапања хрватско-мађарске нагодбе, српска политика у Хрватској и Славонији се исказивала у складу са мишљењем и ставовима српских представника на Хрватском сабору који су припадали различитим странкама. Прваци српске либералне политичке мисли настојали су да ускладе национални интерес са страначким и највећи домети су постигнути усвајањем закона који су се односили на равноправност српског и хрватског језика у називу службеног језика као и формалног признања политичке равноправности Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији, у години која је претходила склапању нагодбе. Према овом споразуму, склопљеном између делегација Мађарског и Угарског сабора, српска политичка јавност се неједнако односила. Војвођанско питање није стекло у више наврата тражену подршку и разумевање хрватских заступника.

Кључне речи: Срби, Хрвати, Максимилијан Прица, Јован Суботић, Михаило Полит-Десанчић, Јован Живковић, Светозар Милетић, Хрватски сабор.

Питање хрватско-мађарских односа и става према политици Бечког двора, изнова отворено на Хрватском сабору 1865. године, оставило је довољно простора за деловање српских посланика у хрватским странкама којим би се одредио будући правац српске националне политике на славонско-хрватском простору. Нови председник аустријске владе¹, чешки племић и гроф Рикард Белкреди, у време двогодишње управе (1865–1867) покушао је да спроведе унутрашње преуређење Хабзбуршке монархије на другачијим, федералистичким основама и задржавајући стари изборни систем за посланичке изборе у Хрватски сабор, а задатак Хрватског сабора, одређен краљевским рескриптом од 2. новембра 1865, састојао се превасходно у томе да се донесе одлука који ће се послови признати као заједнички за целу Монархију, да се у споразуму са Угарским сабором уреде међусобни државноправни односи и да се за предстојеће крунисање пошаљу заступници на

^{*} Текст је настао као фазни резултат рада на пројекту *Војвођански простор у контексту европске историје* (број 177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ После Шмерлинга.

сабор у Будим – Пешту.² Двотрећинску већину на сабору у Загребу обезбедила је на изборима удружена опозиција Народно-либералне и Унионистичке (Уставно-народне) странке испред Мажуранићеве Самосталне народне странке, али је захваљујући крајишким заступницима и члановима Банског стола којих је било и више него што је то дозвољавао изборни закон од 1861. године, Самостална странка задржавала релативну већину.³ У току рада Сабора опозиција је напуштала Сабор, самосталци су показивали спремност да саборске функције равноправно поделе са опозиционим заступницима, а у фузијама и дифузијама странака које су се смењивале једна за другом, српски посланици нису иступали изван оних оквира које им је одређивала странка којој су припадали. Адреса Фрање Рачког обезбедила је већину у Сабору и она је признала у извесном смислу будуће дуалистичко уређење Монархије, односно представљала је компромис између федералистичке и дуалистичке концепције док је, после распада народњачко-унионистичке фузије, у самосталном предлогу адресе Унионистичка странка нагласила важност савеза са Мађарском/Угарском, а српски посланици на Хрватском сабору остали недовољно јединствени, упркос чињеници да су се на овом сабору нашли најистакнутији представници српске политичке елите.

Милетић, који је посланички мандат обезбедио у Руми, у саборску расправу се укључио говорећи први пут, као члан Унионистичког клуба, 8/20. јануара 1865, потом 11/23. и 12/24. јануара у адресној дебати и, касније, 27. јануара, 29. јануара (два пута) и 30. јануара 1866. године.⁴ О избору Клуба у Хрватском сабору писао је касније, полемишући са *Позором*: „Јер нисам био кад су се клубови здруживали, јер сам у један ући морао, јер нисам могао ући у онај, који је с двораном јавне и тајне преговоре правио, и најпосле што као Србин нисам могао придружити се клубу великохрвата, који је спрам Српства интолерантан. Лако је то рећи, Срби су или у реакционарном или као што ви зовете, у мађарском клубу – али треба себе запитати, како је то, да Србин неће јер не може у ваш клуб. Ваљда нису сви Срби ђаволи, а ви само свеци. Ваљда ту и другог чега има, и ваљда треба да се и ви у чему исправите“.⁵ У Сабору је најпре предложио да се генерална дебата о адреси Хрватског сабора одложи за идућу седницу јер су мишљења о адреси

² *Саборски списи сабора краљевинах Далмације, Хрватске и Славоније од год 1865–1867*, Загреб 1900, 3–5; В. Крестић, *Хрватско-угарска*, Београд 1968, 177, 214; Исти, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 72; *Повијест хрватског народа 1860–1914*, Загреб 1968, 20, 34; В. Богданов, *Развој националног питања у Угарској*, Загреб 1971, 5–46; М. Стефановски, *Идеја хрватског државног права и стварање Југославије*, Београд 1990, 18.

³ Мажуранић је одмах после избора поднео оставку на положај канцелара – 10. јула 1865, али она је уважена тек 1. новембра 1865. На његово место доведен је униониста, барон Милан Кушевић.

⁴ О Милетићевој изборној кампањи вид.: К. Милутиновић, *Светозар Милетић у Хрватском сабору*, Истраживања 9, Нови Сад 1980, 184–187. Осим у Руми, Милетић се кандидовао и у Иригу, као противкандидат барону Јовану Живковићу, али овде није изабран. Осим Милетића, од познатијих либералних српских посланика из Срема, у Хрватски сабор ушли су поново Михаило Полит-Десачић и Јован Суботић. Први је ушао, заједно са Јованом Живковићем, у клуб Унионистичке странке, а други у клуб Самосталне народне странке под вођством Ивана Мажуранића. Милетић, који није присуствовао отварању и првим пленарним седницама Сабора, колебао се због избора за Угарски сабор у Бечејском срезу, да би ипак одлучио да задржи оба мандата и да се прикључи раду Унионистичког клуба 20. јануара 1866. године. У Хрватском сабору остао је до 28. фебруара 1866. и укупно је говорио пет пута.

⁵ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 25.

изгледала сасвим подељена, а затим је студиозно говорио, на основу претходног изучавања политичке историје Хрватске од средњег века до 1866. године, о три питања која су стајала пред Сабором: о целокупности Троједне краљевине која је узимала у обзир и оправданост њеног сједињења са Границом, о самосталности земље и о оживљавању уставне слободе. Темељно је анализирао и критички тумачио оба нацрта адресе, нацрт адресе унионисте Стојановића и нацрт адресе народњака Фрање Рачког, одредио се према овим предлозима од једне до друге његове саставнице, чак је признао хрватској Троједници државно право, али и препоручивао „политичку сvezу“ Хрватске са Мађарском сматрајући, у том тренутку, да „адреса и већине и мањине од овог савеза одводи“ и најзад, пледирао за словенску солидарност у Аустрији.⁶

Износећи став о Адреси, Милетић је српску политику усмерио на захтевање Српске Војводине и поправљање правно-политичког статуса српског народа у Хрватској. Мишљење да у такзваној Троједној краљевини постоји само један и то хрватски политички народ и да српски народ нема право на политичку посебност и признање националног имена, оценио је неприхватљивим, објашњавајући свој став на Сабору (23. јануар 1866) следећим речима: „Језик је главна основа народности, али није једина, има и других духовни условља потпуног јединства народног, као што сам јучер напоменуо, тако и сада напомињем, да ако је овај народ једне народности, ипак су *два хисторична имена* [подвукао Д. М.] а то не само у овој држави, него и у они покрајина, које ми у будућности за наше сматрамо; из тога погледа мислим, да неће нико замерити, а и не може замерити, и мислим да неће нико за дело реакције или за повод кавге сматрати, да као што је Сабор године 1861 закључио, да кажемо да је народ хрватско-српски у Троједној краљевини, и гдегод се дипломатички име означава, треба да се тим именом назначи, јер то јединство кварити неће, него слогу помоћи, и ову слогу пред другим светом огласити. Два ова племена, која су се у једно време овамо преселила, нису се никад завадила, и сада би означили слогу тим, што један другому име не крати, него јавно и државо-правно признаје и пред самим краљем исповеда. Да се не каже, да је ово само генетичка народност, а да политичка народност у држави може бити само једна; појам политичке народности ништа друго није, него финта, дело махивелизма“.⁷ Ови и овакви Милетићеви ставови нису наилазили на разумевање хрватске већине у Сабору, све до краја постојања Аустроугарске.

Српска политика у Хрватској и целој Хабзбуршкој монархији имала је већ тада у Милетићу најистакнутијег представника и харизматичног вођу чији ставови су уважавани у свакој српској средини па ипак то није било довољно да националну идеологију пречанских Срба обједини и у оном делу који се односио на њихово

⁶ *Дневник Сабора Троједне краљевине Далмације, Хрватске и Славоније 1865–1867*, Загреб 1867, 84–90, 111–116, 153–154, 160–172, 392; М. Полић, *Парламентарна повјест краљевина Хрватске, Славоније и Далмације*, Загреб 1899, 158–159, 167; Б. Магарашевић, *Неколико података о Милетићевим везама са Хрватском и Хрватима*, Годишњак друштва историчара Војводине, Нови Сад 1951, 74–77; В. Крестић, *Светозар Милетић и Хрвати*, Настава историје 4, Нови Сад 1996, 27–52; С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 15–25.

⁷ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 23.

деловање у окриљу хрватских политичких странака. Стога је српска политика на Хрватском сабору и око њега све више остављала утисак раскола, у појединим, битним политичким питањима, који међутим није манифестован у односу на основне циљеве хрватске политике према Мађарима и статусу Хрватске у Монархији. Милетић је политичку критику у то време највише усмерио ка Мажуранићевим самосталцима иако су у њиховим редовима Срби, Крестић, Прица, Суботић и други, несумњиво имали веома значајну улогу, али ни политику Народно-либералне странке, Штросмајерову, Мразовићеву и Рачког није поштедео, отворено и прецизно је оцењујући као „великохрватску“ и њихов клуб у Сабору као „клуб великохрвата“.⁸ Штросмајерову Народно-либералну странку осуђивао је, као ниједан српски либерал до тада, због политичког наума „да Хрватску, хрватско име, Загреб, начини средиштем не само Славоније и Далмације, него и целог јужног словенства“, да „иде на то да најпре сву Троједну Краљевину похрвати, па онда и Босну, Херцеговину итд. У то коло увуче и велику Хрватску, наравно не некршћену прекокарпатску, него јужну католичку створи. Нине omnes lacrimae (Отуда све сузе). Пре док нису толико маха имали, говораху о југословенству, Југославенима, да би се српско име, српска свест успавала, док би под оном љуском језгра хрватства сазревала, па да се наједанпут покаже у сјајности великохрватства. Но кад то не пође за руком, почеше од год. 1861 овамо све хрватским називати: Троједну краљевину, језик, народ ... Према тим појавима Српство није могло равнодушно бити; није могло на том остати да слози за љубав претаји своје име и своје право“.⁹ Због оваквог стања, Срби у Хрватској, сматрао је Милетић, стекли су право да захтевају да се „положење српске народности и српског имена у Троједној краљевини определи и то тим више, што је крај и исход решења питања о Војводици недогледан, што осим Срема има Срба у Троједној Краљевини, и то и у провинцијалу, и поглавито у Крајини, и што Срби готово половину ови краљевина изнесе“.¹⁰ Будући да је захтев за признањем равноправности српског имена и српског народа у Троједници остао и убудуће кључна саставница српске политике коју је заступао, Милетић је стицао све више противника на хрватској страни, оних који су српску политичку и националну равноправност са Хрватима константно оспоравали и заснованост оваквих предлога одлучно негирани. Иако није учествовао у некадашњим филолошко-политичким расправама још 1852. године, у којима је са српске стране понекад истицано да су аутентични Хрвати једино чакавци, Милетић је приморан да радикалније истакне све националне и политичке посебности Срба, нарочито оне које су их и у Хрватској представљале као народ, а то су: име, историја, обичаји, писмо.¹¹

С обзиром на то да историју Срба и Хрвата није видео као јединствену, односно да она „није једна била“, сматрао је да и убудуће мора водити рачуна о томе „да нам име у идућој историји не ишчезне и хрватским се не замени; а не

⁸ Исто, 39, 62–63; *Застава*, 16. јануар 1866, бр. 3; *Застава*, 19. јануар 1866, бр. 4; *Застава*, 26. фебруар 1866, бр. 6.

⁹ *Застава*, 2. март 1866, бр. 7.

¹⁰ Исто.

¹¹ Д. Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006, 105–107.

тражимо да се други посрбе“. Ипак, притом је настојао да увери себе и друге како нису сви хрватски политички прваци одлучни у порицању чињенице да Срби на хрватско-славонско-далматинском простору имају посебну историју и право на посебно име, остављајући, на тај начин, простор за будуће договоре, споразуме и савезе и тиме, објективно и непосредно, усмеравао српско политичко јавно мњење у правцу уверења да се хрватска и српска политика међусобно не искључују. У Старчевићевом случају, међутим, Милетић није био у нарочитој дилеми. Он га је, штавише, приморао да се јасније одреди у овом питању. Становиште да српске посебности у хрватској Троједници нема, Милетић је одбацио као потпуно неосновано и у мађарском и у хрватском примеру, а захтеве српског народа на простору Хрватске, Славоније и Далмације таксативно је навео у другачијем контексту раније већ поменутих шест тачака и објавио их у својој *Застави*, почетком марта 1866. године. Они се заправо односе на равноправно политичко име, равноправан језик и равноправно писмо у званичној употреби, или још прецизније, састоје се у следећем: 1. Да Сабор Троједне краљевине призна и узакони политичку равноправност српског народа у Хрватској, Славонији и Далмацији и „по томе да се народ Троједне Краљевине ни политично не називље ма и каквим искључивим именом“. 2. Да се у законодавству и државној управи Троједнице осигура равноправност Хрвата и Срба. 3. Да српски језик и ћирилично писмо буду у званичној употреби у постојећим и будућим жупанијама, срезovima и општинама у којима Срби чине већину и „да су више власти дужне с истима ћириличком писменицом саобраштавати“. 4. Да у органима власти „које од наименовања егзекутивне власти зависе“ Срби, сразмерно свом броју, буду заступљени. 5. Да Срби имају право на „на сразмерну земаљску помоћ за сва заведења за која и Хрвати“ и 6. Да државна власт остварује надзор над школством и црквом уз учешће Срба. Тек са уважавањем ових начела, веровао је Милетић, могућ је и реалан хрватско-српски споразум и тек тада постаће извесно да ће Срби Троједницу као своју отаџбину прихватити.¹²

С друге стране, у складу са преовлађујућим уверењем у српској политичкој јавности уопште да политичко и државноправно питање хрватске Троједне краљевине у односу на Угарску и Аустрију није неизбежно супротстављено српским демократским и националним интересима, Милетић је истовремено објављивао чланке у којима је настојао да докаже, правним и историјским аргументима, да Троједница има основ и разлог да самостално одлучује о својој судбини и свом државном статусу и да је „пуно јавно право Троједне Краљевине“ дужан сваки Србин и Хрват „напрам иноплеменицима бранити“.¹³ Ово јавно (државно) право сматрао је, једнако као и хрватски

¹² Д. Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 107; С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 77.

¹³ Милетић је писао: „Нама Троједна Краљевина мора већма на срцу и души лежати, него икоја постојећа област у Аустрији зато, јер је већи део српског народа у њој, с који је срећом и напретком опстанак и напредак и други Србаља с ове стране скопчан, јер је хрватско племе нама међу свима другима народима и словенским племенима најсродније, и по новом културном развоју управо једнородно“ (С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 77).

политички мислиоци, успостављеним и обновљеним 1848. године и на овим темељима је пледирао за успостављање федеративног савеза са Угарском/Мађарском у којем права Хрватске неће бити доведена у питање и њен положај бити ојачан у односу на Беч.¹⁴ Карактер Савеза и надлежности Угарског сабора у односу на Хрватску, Милетић је овако дефинисао: „Савез има бити федеративан, као краљевине с краљевином, народа са народима, основан на начелу да су само они државни послови предмет општег саветовања, општег законодавства, који се не односе на земаљске интересе и на средства за то потребна, него се поглавито односе на одношаје, који су земљама Угарске круне са осталим земљама општи, на ствари где Круна крв и новац за одбрану државе иште и на оне међународне трговачке одношаје, и друге народно-економске интересе, који се без повреде земаљске аутономије ... заједнички уређивати могу. Остало пак све да има на домаће законодавство и домаћу владу спадати. За основ служити има чл. 42. год. 1861 који политичне, правосудне, верозаконске, наставне и према томе и домаће финансијске пословедомаћем законодавству и домаћој управи искључиво задржава ... Угарски сабор би имао опредељивати државни буџет за владатеља и двор, за управу спољашњи дела и за дипломатске послове, за војску и војене потребе, за међународне царинске линије, за одобрени државни дуг...“¹⁵ Везу између земаља Угарске круне и земаља аустријских требало је „солидарно“ решавати на Угарском сабору тежећи ка томе да надлежности установа, које би биле заједничке за целу Монархију, буду што мање.

У полемици између Милетићеве *Заставе* и хрватског *Позора* (март 1866) избиле су на видело бројне и тешко премостиве разлике у сагледавању улоге и статуса српског народа у Хрватској. За *Позор* било је неприхватљиво обраћање Сремске жупаније Угарском и Хрватском сабору у питању Српског Војводства, Сремска жупанија сматрана је не српском муниципијом већ једном хрватско-славонском жупанијом, а посебност српског народа у Хрватској увредљиво је оспоравана. То је навело Милетића да одговори оштрије него што је то чинио до тада, помињући Далмацију, Срем, Славонију, српски језик: „Ако Троједна Краљевина, значи само Хрватску и хрватски народ, онда ћемо оставити Славонцима и горњима Далматинцима, шта хоће да буду, но као што ни Славонија данашња није била део хрватске државе, тако је још мање био Срем, који је за време Немањића српски био, који се под мађарским краљевима уз Славонију посебно именовао, и то не као Војводство Одескалхије, него као Војводство, којим су најпре краљевићи угарски, доцније српски деспоти управљали; исто тако и Далмација ниже Цетине реке није хрватске, но српска била ... Хрвати су наш језик најпре за књижевни, а после и за званични и домаћи примили; друго, да смо ми само са гледишта политике тај факт констатовали, из кога кад би следовало јединство народа у свему, дакле и у имену, морало би се јединство у српском имену изразити [подвукао Д. М.]. Но ми, с гледишта народне политике, не желећи раздора, и не хотећи наметања, ма како оно у филолошкој логици основано било, не

¹⁴ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 78–91.

¹⁵ Исто, 84–85.

идемо на то, него само своје не дамо и желимо да се установима оградимо противу конзеквенција (последича) које би Хрвати из овог фактичког јединства у језику с временом изводити могли, као што неки, са Штросмајером на челу, већ и на Сабору, дакле дипломатично изводе, називајући сву Троједну Краљевину хрватском, сав народ у њој хрватским, и то не само на основу политичне историје, која не допире до Земуна и Котора, него и на основу народности, или јединства у језику ... ако је сад језик и један, није име једно, а где народ ма и једног језика два имена има, ту се не може говорити о потпуном јединству народа...“¹⁶

Позивајући се на рационалистичко-просветитељске напоре да вера не треба да буде деобна линија између Хрвата и Срба, у *Позору* је закључивано, са крајње искључивих, великохрватских позиција, да у Хрватској не живе само Хрвати католичке вероисповести, већ и „православни Хрвати“, што је значило да су Срби и политички и племенски третирани као Хрвати, односно као део хрватског политичког народа на простору такозване Троједнице. С друге стране, Милетић је подсећао великохрвате на то да су Лику, Крбаву, Барању, Срем, Славонију насељавали у појединим историјским периодима Срби из Србије и Босне, да су српски граничари освојили и чували Војну границу од најезде Турака, да су у царским привилегијама Срби (Власи, рашански, српски народ) признавани и награђивани још од средине XVI века, да су у славонско-хрватској крајини „сви Срби који су православни, да им се зна од куд су и кад су дошли и да су многи католичке вере пореклом Срби“. Објашњавао је како не могу бити Хрвати и они који говоре штокавско-српским и они који говоре кајкавско-словенским и закључивао да „ту апсурдност могу Хрвати страном свету наметнути, али српском здравом разуму никад ни довека“. Доказивао је *Позору*, и хрватској јавности у целини, да Срби у Троједници имају и своју историју и своју будућност и то као други, посебан, равноправан народ. „Чиста хрватска историја, по Милетићу, свршена је код Сигета“¹⁷, а појам политичког народа одлучно је одбацивао наводећи да су га измислили „мали народи“ како би „другим често многобројнијим народима“ име и народност своју подметнули и наметнули. „Народи дају име земљама и државама, а не ова народима“, подсећао је Милетић (1866).¹⁸ И док је *Позор* истицао да се поноси великохрватством „које код њега значи земаљску, политичну и народну целокупност Троједне Краљевине тј. да је држава Хрватска, устав, сабор и власти хрватске, народ хрватски“, Милетић је наглашавао да се великохрватство мора сузбијати и тако спречити да и Босна, Херцеговина и Црна Гора постану једног дана – Хрватска. На овај начин је дефинисана, умногоме другачија од дотадашње и будуће, српска либерална политика и то преко њеног најистакнутијег представника. Отворено је одбацивано савезништво од којег Срби не би имали користи, брањени су српски национални интереси и стварана предисторија сличне полемике која је вођена са *Позоровим* настављачем, *Обзором*,

¹⁶ Д. Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 110.

¹⁷ Алудирао је на битку код Сигета која се одиграла 1566. између војске Николе Шубића Зрињског и турског султана Сулејмана II.

¹⁸ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 102–104; Д. Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 111.

десетак година касније. Међутим, Милетићеви идеолошки баштеници и страначки истомишљеници нису показали оволико спремности да основне политичке и идеолошке саставнице хрватске званичне и опозиционе политике означе првенствено као – антисрпске. Бранећи хрватска државна и политичка права, посебно су водили рачуна о томе да их у хрватској јавности не доживе и не прогласе за присталице мађарске супремације, мађарофиле, мађароне. Мађарско државно право претпостављали су хрватској политичкој идеологији, савезу са Хрватима, хрватској државотворној доктрини.

Један од најближих Милетићевих сабораца на Хрватском сабору, Михаило Полит-Десанчић је, не слажући се у потпуности ни са једном основном саборске адресе, одлучио да гласа за унионистичку верзију коју је поднео Анте Стојановић, а у адресној дебати одржао је „подужу“ беседу (22. јануар 1866) оцењујући их све као недорасле кризној ситуацији на европском истоку, да би касније забележио како је предложена саборска адреса „са српског гледишта ишла сувише далеко у обзиру пријатељства са Мађарима“.¹⁹ Изјашњавајући се у складу са унионистичким принципима за подршку мађарском државном праву у односу на Аустрију и за „тешњи савез“ такозване Троједнице са Угарском, сложио се у основним ставовима са предговорником Јованом Живковићем и изразио уверење да ће Мађари, чим добију самосталност од Беча, потпомагати тежње источних народа за њихово ослобођење „као што се ово дало изводити из Кошутовог пројекта дунавске конфедерације“.²⁰ Тражећи на Хрватском сабору (1866) историјску аргументацију за повезивање угарско-хрватског питања са источним питањем,²¹ обратио се посланицима Сабора следећим речима: „Шта је постанак Аустрије? Ништа друго него дефанзиван савез народа европског истока против навали османској. Да је тај савез пре битке косовске учињен или нешто после битке мохачке, Аустрије може бити не би било“. Мађарске напоре да реше државноправне односе на основама персоналне уније оцењивао је природним, а покушаје бечке владе да Октобарском дипломом и Фебруарским патентом спута мађарске законе из 1848, који су Угарску ставили у „наравни положај спрам Аустрије“, сматрао је унапред осуђеним на неуспех. На живо одобравање великог броја саборских заступника наишле су његове речи усмерене против представника Самосталне народне странке: „Крв ми иде у образ и црвенити морам кад помислим, да је у нашој домовини људи било, који се родољубима градише, који о нашој лепшој будућности сањаше, па ипак диплому и патент бранише“. Ступање Угарске, са такозваном Троједном краљевином, у персоналну унију са Аустријом, представио је као неопходан услов да се оствари конфедерација народа европског истока, односно решење Источног питања као кључног за судбину српске државне и националне идеје претпоставио је постизању аустријско-мађарског споразума и решавању државноправног питања у Хабзбуршкој монархији уопште: „Док Угарска и Троједна краљевина не ступе у

¹⁹ М. Полит Десанчић, *Све досадашње беседе*, књ. 1, 29; Ј. Суботић, *Автобиографија*, Нови Сад 1910, књ. 3, 215 – 216.

²⁰ *Беседе*, књ. 1, 29–30; *Србобран*, 18. јануар 1866, бр. 8.

²¹ Три године касније, Полит је у *Застави*, у некрологу Ђ. Мацинију, први пут ово уверење назвао „великом дезилузијом“, а касније је чешће употребљавао овај термин (*Застава*, 1868, бр. 99 и 101).

чисту персоналну унију са Аустријом, дотле се мора решење источнога питања одгодити“. После решења ова два питања, питања реализације персоналне уније и питања настанка балканске конфедерације, на новим основама решавало би се и питање „одношаја спрам те конфедерације“. Заговарајући солидарност и чврст савез хрватске Троједнице са Мађарском/Угарском, одбијао је пребацивања да наступа као „мМађарон“²² и да због тога не води довољно рачуна о „државноправним интересима Троједнице“, да занемарује искуства из 1848²³, али уједно је отворено одбијао да се сврста иза оних који су у дефинисању позиције Загреба полазили од XLII законског чланка из 1861. године, сматрајући га некомпатибилним мађарском државном праву. Као посебан разлог за свој став навео је правну форму овог законског чланка оцењујући је потпуно неприхватљивом за Угарски сабор и према томе закон нереалним.²⁴ Најбољи пут за постизање хрватско-мађарског споразума видео је у томе да Хрватска и Славонија буду колективно заступљене на Угарском сабору и да пошаљу своје посланике на Угарски сабор, не по изборном реду закона из 1848, али у оном броју „како то закони од год. 1848 захтевају“. Тиме би се остварило оно што је најбитније: Угарски сабор био би „реинтегриран“ и био би у стању да „Бечу фронт начини“. Посланици из Хрватске и Славоније би у погледу уређења односа Угарске према Аустрији радили једнако као и други посланици, а у погледу односа Троједнице према Мађарској они би били „депутација ad hoc“ која би се понашала само онако како јој Хрватски сабор наложи: „она се неби могла упустити, да од наше аутономије што год отпусти“. Осим такозване Троједне краљевине, на Угарском сабору требало је да буде заступљен и Ердел „па да скупа оно решавају, што имају давати Бечу у обзиру војске и новаца“. Све изван овога, објашњавао је Полит, спадало би у надлежност и аутономију Троједне краљевине која би имала своју земаљску владу, у којој би се нашли тадашња канцеларија и намесничко веће, а та влада била би одговорна једино Хрватском сабору. Ово му се чинило далеко важнијим него

²² И Светозар Милетић је критиковао у *Застави* „странку изложбе“ што „себи патриотизам једино присваја“ и напомињао је да се „Касинска странка“ не може називати ни мађарском ни магнатском (С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 44–45).

²³ „Знам ја господо, говорио је Полит, да је то врло тугаљива ствар, па ако икоме, то Србину, кад му споменете годину 1848., онда му се нешто породи у живцима, што се описати неда. Кад годину 1848. Србину споменете, онда му долазе пред очи оне стотине српских мученика, који су на губилишту мађарском грозно погинули, тада му пред очи долазе оне хиљаде породица, које су страшно у валовима Тисе и Дунава живот изгубиле, онда му дођу пред очи изгорела села и градови, онда му дођу пред очи они страшни призори при пропасти Сентомаша и Новог Сада, где Србин једном кубуром убија свога непријатеља, а другом самога себе. Ја сам те призоре из близине гледао, те их никада заборавити нећу. Зато, кад сам у овој саборници чути морао, да се год 1848 игнорира, када се каже, да је то све реакција била, онда ми се крв смути. Год 1848 није дело реакције, него је дело правог народног напора и одушевљења, и зато мора бити година 1848 за нас исходиште интернационалног одношаја спрам Угарске“ (*Беседе*, књ. 1, 33–34).

²⁴ „Ја штудјем сву ону господу, говорио је Полит, која су овај чланак стварала, морам ипак казати, да је посве нејуристичан, и то са гледишта приватног права о уговору и с гледишта права интернационалнога о пактирању. Јер ако смо независни, онда туђега признања независности не требамо, ако пак хоћемо што од независности отпустити, морамо то потанко означити, што отпустити хоћемо, јер иначе други contrapiscitent одговорити не може“ (*Беседе*, књ. 1, 34–35).

инсистирање на „свези Далмације и Крајине“.²⁵

Упркос његовим образложењима и свим другим сличним мишљењима, која су објективно више ишла у прилог преуређењу државе на дуалистичким основама, Сабор је прихватио адресу хрватског народњака Фрање Рачког да се управо на основу XLII члана Закона из 1861. склопи нагодба Хрватске са Мађарском и затим да се одреде заједнички послови са Монархијом. Ова адреса, која је у суштини представљала компромис између дуалистичке и федералистичке концепције, прихваћена је 10. фебруара 1866. године гласовима већине заступника коју су чинили представници две хрватске странке, народњаци и унионисти. Самосталци су се уздржали од гласања, а Старчевићеви праваши и појединци из редова Народно-либералне странке били су против. Адреса Хрватског сабора наишла је на добар пријем у Бечу јер је решење државноправних односа у Монархији увелико тражено у дуалистичкој форми и због тога је Хрватски сабор позван да изабере из своје средине депутацију и упуту је у Пешту да са сличном депутацијом Угарског сабора ступи у разговоре и на њима реши питање хрватске аутономије.²⁶ На Сабору

²⁵ *Besede*, књ. 1, 36.

²⁶ У Одбору је било седам Штросмајерових народњака, четири самосталца и један униониста. Одбору су дата одређена упутства и због тога други унионисти и праваши нису хтели да узму учешћа у њему. Док су хрватско-мађарски преговори (Штросмајер–Мајлат) трајали, у Будимпешти од 16. априла 1866. Сабор се разишао. Разговарало о томе да ли је 1848. прекинута свака законодавна, управна и судска веза између Хрватске и Мађарске, како су тврдили Хрвати, или је реч само о прекиду веза де факто – како су тврдили Мађари. Хрвати су тражили да у вези са питањем крунисања, краљ положи Хрватској посебну заклетву, што су Мађари одбијали. Највеће несугласице избијале су о територијалним питањима, посебно око Реке и Међумурја. Једино о питању хрватске аутономије није било много спорења: Мађари су прихватили хрватски захтев за потпуном аутономијом, али не и за хрватском државном посебношћу. Коначно, преговори су доживели неуспех, што је мађарској страни пружило могућност да најпре склопи нагодбу са Бечом. Иначе, последња заједничка седница хрватског и мађарског одбора одржана је 16. јуна 1866. године. Већ сутрадан је Штросмајер на челу хрватске делегације замолио цара да сазове Хрватски сабор којем су хтели да поднесу извештај о резултатима договарања, али то није допуштено, сазивање Сабора је сачекало завршетак аустро-пруског рата и Сабор је отворен тек 19. новембра 1866. Следећег месеца уследио је рат у којем је Аустрија претрпела одлучујући пораз против Пруске и тиме аустро-угарско дуалистичко решење постало је извесно. Стварање аустро-угарске нагодбе убрзано је именовањем Фридриха Бајста за министра спољних послова Монархије, уместо конзервативца Естерхазија (30. октобар 1866) и он је у децембру исте године почео нагодбене преговоре са Деаком. Хрватски сабор је претходно (19. новембар 1866) почео рад са основним задатком да заузме став у питању државноправних односа Хрватске. Овај пут је Народно-либерална странка, коначно увиђајући да време не ради у прилог федералистичком решењу, прихватила становиште Самостално-народне странке и напустила ранији програм. Адреса Сабора која је уследила као резултат тога прихваћена је огромном већином 19. децембра 1866. Њена суштина била је у томе да Хрватска има право и дужност да свој однос према Монархији решава самостално са краљем и независно од Мађарске. Ову, политички закаслелу, адресу која је садржала идеју о федералистичком организовању земље, предала је краљу хрватска делегација на челу са Штросмајером 26. децембра 1866. године. Унапред обавештен о њеном садржају, краљ је адресу прихватио са нескривеним незадовољством јер се тада већ определио за дуалистичко уређење Монархије. Уместо одговора, краљ је 4. јануара 1867. године на неизвесно време одгодио Хрватски сабор. Преговори Бајста и Деака започети у децембру 1866. завршени су успешно у јануару и фебруару 1867. и у том правцу је 7. фебруара 1867. на место министра-председника доведен Бајст, уместо Белкредиа. На његову сугестију цар Франц Јозеф је поверио Андрашију формирање самосталне угарске владе 17. фебруара 1867. и Угарском сабору отписом ставио у задатак да реши односе са Хрватском. Да би ситуацију у Хрватској решили у своју корист, Мађари су се ослонили на Уставно-народну странку и њеног вођу Левина Рауха који је јавно мњење у Хрватској придобио на своју страну. Већ 30. марта 1867. Угарски сабор је прихватио нацрт закона о аустро-угарској нагодби као XII члан Закона од године 1867, а

је одржана и расправа о упутствима („напутку“²⁷) који је Сабор требало да да регниколарној депутацији у коју су били укључени и поједини српски посланици. Они нису успели да преговоре са мађарским представницима учине успешнијим и без њихове кривице и без резултата су прекинути.²⁷ Све битне тачке хрватско-мађарских преговора показале су се као непремостиве тешкоће: питање постојања или непостојања хрватске државне посебности, крунидбено питање, територијално питање које се пре свега односило на припадност Ријеке и Међумурја.²⁸ Коначан расплет ових проблема уследио је, онако како је то и желела мађарска страна, после дефинитивног склапања њиховог договора са Бечом који је убрзан неочекиваним поразом у рату против Пруске.²⁹ После увида у извештај о раду регниколарне депутације, уследила је (децембар 1866) адресна дебата на Хрватском сабору, али она ни овај пут није донела очекиване резултате.

У расправљању нове адресе Хрватског сабора, која је носила изразитији федералистички карактер, српски посланици нису узели већег учешћа. После беседе бискупа Штросмајера говорио је Полит и, одбијајући да гласа за адресу којом се прихвата установљаване једног централног државног органа и тиме српски и хрватски народ у Троједници „у наручје Аустрији баца“, подржао, без великих очекивања, предлог Мирка Боговића да се чује одлука Угарског сабора о учињеним преговорима хрватске и мађарске регниколарне депутације.³⁰ Претходно је настојао да увери посланике Сабора да бечка влада неће никада целокупност Троједне краљевине „оживотворити“;³¹ нити допустити формирање истински самосталне и одговорне хрватске владе. Статус такозване Троједне краљевине оценио је, штавише, у историјском контексту равноправним статусу Мађарске, аргументацију да постоји правни и државни континуитет између Загреба и Будимпеште одбацио је као погрешну, важност мађарског признања прагматичке

1. априла 1867. цар је на седници министарског савета у потпуности усвојио Андрашијеве предлоге о Хрватској. Они су се заснивали на: заједничком легислативном представништву Мађарске и Хрватске за одређене циљеве; извесној заједници у врховној управи; очувању хрватске аутономије. Чак је удовољено и мађарском захтеву да се у Ријеку, због насталих нереда, пошаље мађарски племић Едуард Чех, као посебни краљевски повереник (В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, 240–246).

²⁷ Преговори о нагодби отпочели су 16. априла и трајали су до 16. јуна 1866, када је одржана последња заједничка седница хрватског и мађарског одбора.

²⁸ У подтексту својих мемоара Полит се сећао Штросмајерових дијаметрално различитих утисака приликом доласка у Пешту и после завршених преговора са мађарским представницима: „Штросмајер је све казивао: Та то су красни, то су фини људи [...] Штросмајер после тога искуства са Мађарима казивао је: Та то су варвари, ваља што пре бегати из Пеште“ (*Беседе*, књ. 1, 44).

²⁹ Већ у пролеће 1866, Угарски сабор је послао 67 својих чланова на челу са Андрашијем у Беч да израде основ за аустро-угарску нагодбу. Нагодбени предлог појавио се у јавности непосредно пред избијање рата, 25. јуна 1866. године.

³⁰ Полит је признао себи и другима да од свега тога не може бити великог резултата и с тим у вези се осврнуо на рад сабора у Аустрији уопште: „Једини *expediens* за сад налазим у предлогу г. Боговића. истина, да не видим ни отуд, као што већ једном рекох, велика успеха; али господо! сав наш рад, рад свих сабор аустријских тешко ће плодом уродити, никад циљу доћи не може. У тим околностима ништа нам не преостаје, него чекати лепшу будућност, те придружити наш глас вапијућем гласу наше браће преко Саве и Уне, и с њима се тешити: 'Трпен спасен'“ (*Беседе*, књ. 1, 61).

³¹ Увиђајући неостварљивост ове идеје, Полит је извршио сликовито поређење: „Мени се од прилике тако допада као кад би Србија искала од Стамбола придружење Босне и Херцеговине“ (*Беседе*, књ. 1, 58; *Србобран*, 15. децембар 1866, бр. 129).

санкције из 1712. године сматрао је необавезујућом за Троједницу, а савез који је постојао до 1848. године оценио је правно и политички као непостојећи и тиме се, бранећи хрватске интересе и хрватску политичку идеологију, увелико удаљио чак и од начелних ставова „неких чланова странке“ којој је припадао, а потпуно од преовлађујућег мишљења у мађарској политичкој јавности. А у њој су, и пре и после 1868. године, преовладале следеће тезе: између Мађарске и Хрватске није створена 1102. године персонална унија већ је Хрватска тада освојена, што значи да Хрватска ни тада није ступила у државну заједницу са Мађарском већ да је постала обична провинција Угарске; Државноправна веза између Хрватске и Мађарске прекинута је 1848, практично, али не и правно; Не постоји посебна Хрватска краљевина нити хрватски краљ већ само угарски краљ и краљевина Угарска; Не постоји влада угарско-хрватска нити угарско-хрватски сабор већ једино Угарски сабор и угарска влада; Хрватска има посебну територију само као аутономна покрајина Угарске, али не и као засебна држава Хрватска; У Угарској постоји једна круна, један владар, једно законодавство и једна државна територија и због тога постоји једна држава – Угарска, а у оквиру ње постоји Хрватска искључиво као покрајина. Преговори су потврдили да мађарска страна сматра да Троједна краљевина никада није имала своје посебно законодавство у погледу унутрашњих послова и да се једино може признати извесно „стаутарно право“, да одбија државно право Троједне краљевине и признаје једино „неким начином само нашу аутономију“ а што се тиче „територијалног опсега Далмације, Хрватске и Славоније“ мађарско краљевинско посланство је назначило да стање које је услед ратних догађаја настало после 1848. године мора „назвати посве супротним нашим [мађарским – Д. М.] уставним законом“. ³² Према овој мађарској доктрини, о којој је детаљно посведочио извештај „краљевинског одбора троједне краљевине“, представници српске политике нису заузели јединствен, другачији од дотадашњег став, вероватно стога што ни сами нису били сигурни на који начине је могуће успешније оспорити наводе и правно-историјске аргументе мађарске стране или су се већ претходно одредили гласањем у Сабору, у прилог хрватске већине и законског чланка 42 из 1861. године као полазног у преговорима за хрватску страну. ³³ Међу члановима „краљевског посланства Далмације, Хрватске и Славоније“, којим је председавао Штросмајер, поред других 10 саборских посланика, били су и Јован Суботић и Максимилијан Прица. ³⁴ Упркос свему, српски, унионистички опредељени посланици на Хрватском сабору посебно су настојали да умање и превазиђу хрватско-мађарске супротности и побољшају позиције хрватских политичких кругова. У следећем краљевинском одбору који ће најзад склопити нагодбу са Угарском (1868), онако како је то одговарало и

³² *Сабрани списи саборски...*, 214.

³³ *Саборски списи саборах...*, 218–252.

³⁴ Хрватска депутација се позивала у преговорима на догађаје из XVII и XVIII века (1620, 1712) када су се по њиховом тумачењу хрватско-далматинско-славонски сталежи увек договарали тако да не чине ништа што би било на штету Угарске круне, али да је ипак 1848. године „престала свака законодавна и управна свеза између Хрватске и Угарске“ и да је то потврђено законским чланцима 11 и 20 њеног сабора 1848, (потом 1861. 42 законским чланком и најзад саборском адресом из 1865. године. Од 10. вељаче/фебруара (*Саборски списи саборах...*, 217).

унионистима на Хрватском сабору, био је једино Јован Живковић, заступник Вуковарског котора.³⁵

Пре него што је бечка влада у споразуму са мађарским политичким првацима распустила федералистички оријентисан Хрватски сабор, усвојени су, и то после жучне расправе и у тренуцима велике политичке кризе, закључци о равноправној употреби ћириличног и латиничног писма и о равноправном називу језика српско-хрватског односно хрватско-српског у Хрватској. Али и оне су остале без већег политичког значаја. У овим расправама посебно се истакао Јован Суботић. Он је навео, образлажући свој предлог амандмана на прву алинеју адресе да се „наш народ“ назове „наш хрватско-српски народ“, да „овај исправак произитиче из најчистије љубави према домовини нашој и народу нашем“ и због тога је желео да се „овај исправак без дебате прими“. Овакво образложење није наишло на добар пријем у Хрватском сабору, већ је оваква политика српских представника у Загребу оцењена, са хрватске стране, као „душманска“. Наиме, Иван Перковац је предложио да се „забаци предлог г. Суботића“, а исто је мислио и Антун Јакић који је подсетио Сабор да је са сличним предлогом изашао 1861. године и Јован Живковић и да се после тога није надао да ће сличан предлог „с друге стране поновљен бити“. Јакић је оценио да је довољно оно што је учињено тада: „па је само с добродушности хрватске, те за љубав слоге на толико онда продрло, да се у записнику саборском признало, да има Србаља у нашој домовини“. Уједно је рекао да је „ова концесија онда учињена понајвише с разлога, да препречи немили раздор на сабору, каков би некој странци по ћуди био“. Суботићеву иницијативу схватио је као „провокацију“ и „ударање на нашу [хрватску – Д. М.] доиста велику стрпљивост“. У адреси Хрватског сабора, сматрао је Јакић и то јасно истакао, има места само за једну политичку народност и то је – хрватска. Амброз Враницани је оценио да Суботићев предлог само „привидно смера“ на равноправност српског и хрватског имена, а у ствари се тиме наноси „највећа неправда имену хрватском“. Сматрајући да Срби „својим именом терају управо агресивну политику“, он је захтевао да се најпре у Кнежевини Србији, у „бившој србској војводини“ и у „тако званом србском конгресу“ српском имену „придода“ и хрватско и тек потом слично учини на Хрватском сабору и закључио: „Наравно је дакле, да мора први попустити онај који агресивно поступа, ако хоће, да у обште буде могућна равноправност. Та за бога господо! ви сте Срби у кнежевини, Срби сте у бившој војводини, Срби на вашем конгресу: допустите дакле и нам, да барем на једном месту, и то овде у Загребу, задржимо и бранимо наше хрватско име, јер ако га не будемо бранили у Загребу, где да другиче бранимо хрватско име, које има своју краљевину, своју круну и устав свој?“ И Мато Мразовић је истицао затим да се предлозима о равноправности није време, да немају сврху осим да Сабор „развију“, да се тиме појављује нов „камен смутње“ и да ће у случају прихватања Суботићевог предлога „устати господо, која у истину различите народности у нашој домовини заступају, да ће се подићи и равним правом захтевати, да се и њихова

³⁵ *Саборски списи сабора краљевина Далмације, Хрватске и Славоније од године 1867–1870*, Загреб 1905, 23.

имена у адресу уметну, па ће онда назив гласити: талијански – немачки – србски – хрватски – славонски – приморски, итд народ“. Барон Кушлан је у Суботићевом предлогу видео једино „агресију на нашу државу хрватску“ и напоменуо да ту државу „икаквој слози за љубав с никим на свету“ делити не могу. Завршавајући говор, рекао је и следеће: „Држава, круна, устав, јавно право, то су особине, које си Хрват причувати мора, и ја мислим, да док један Хрват живи, да ће волети умрети него подносити, да се у ове његове светиње дира, ма било то и са стране браће србске; јер оваково дирање није братско већ управо душманско...“ Суботић је, у својим мемоарима, неуспех ових покушаја да на Хрватском сабору, путем исправки у тексту адресних прелога, постигне правно-политичко признање равноправности хрватског и српског народа углавном пребацивао на Милетића и Полита који су се упустили у „дубље стварно разлагање које изазове Јакића и Враницаџија са противне стране“.³⁶ На овај начин су заправо само видљивије демонстриране супротности између хрватске и српске политике које је Суботић безуспешно настојао да превазиђе. Суботићев предлог (15. фебруар 1866) да се операт српског конгреса (Црквено-народног сабора) из 1861. године о успостављању Војводине саопшти од стране владара Хрватском и Угарском сабору и на тај начин узме у обзир, имао је изванредан, углавном формални значај. Много веће интересовање изазвао је његов каснији предлог да крајишници учествују у расправљању законских чланака о уређењу Хрватског сабора и изборном реду и да се стога једно време, док се за такву одлуку не стекну услови, гласање одложи.³⁷

У саборској беседи Светозар Милетић је посебно инсистирао на томе да се морају уважити на Сабору два племена са два „историјска имена“ и да је најбољи пут за решење спорова да нико ником „имена некрати“ већ да га „јавно и државоправно признаје и пред самим краљем изповеда“, и тако призна оном другом политичку посебност. Конкретизацију и решење српских политичких захтева који су се односили на име и права српског народа, новосадска *Застава* је видела у томе да Хрватски сабор донесе један закон који би се односио на политичку равноправност Хрвата и Срба у Хрватској и Славонији, да народна равноправност стекне и формално-правну важност у законодавству и управи, да у жупанијама, срезovima и општинама у којима су Срби имали већину у званичној употреби буде ћирилица, да у свим органима власти Срби буду заступљени у сазмерном броју, да надзор над српском црквом и вероисповедним школама држава повери Србима и да Срби имају право на сразмерну државну помоћ „за сва заведења“ за која имају и Хрвати.³⁸ Било је и другачијих предлога, који су ишли у истом или сличном правцу.

³⁶ Архив Србије (даље: АС), ПО, К. 63, инв. бр. 30, Говор на седници Хрватског сабора; Пре преласка на дискусију о адреси, Полит је учествовао у једној занимљивој ситуацији: „Како није било бана у саборници, председавао је први потпредседник Мирко Шухај. Међутим, он није седео на претседничком месту, које је заправо столица бана. Полит предложи да Шухај седне на банску столицу, као на место које је одређено за претседника сабора троједне краљевине. Тај је предлог Полита прихваћен необичним усхитом од читавога сабора, очевидно као демонстрација према бану Шокчевићу, на чије је место сео опште поштовани члан сабора“ (В. Новак, *Михаило Полит-Десанчић и Хрвати*, Нови Сад 1933, 20).

³⁷ *Саборски списи сабора краљевинах...*, 134–135, 151–152.

³⁸ *Србобран*, 28. јануара 1866, бр. 11; С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 23; В. Крестић, *Историја*

Кукуљевић је био за верзију „нашега народа имена хрватскога и српскога“, а Краљевић је био, у случају да се ова редакција прихвати, за назив „нашега народа хрватско – славонско – српскога“. Колико су сви ови напори били узалудни показало се врло брзо. На основама одбијене Суботићеве иницијативе, да се као и у адреси униониста у текст адресе народ у Хрватској назове „хрватско-српски“, Полит је (8. март 1866) поднео и прочитао Сабору представку „обћинства жупаније сриемске, да сабор призна равноправност србскога и хрватскога народа у троједној краљевини“.³⁹ Том приликом је тражио „да вис. кућа прими или забаци молбу жуп. сремске без дебате“. На предлог Суботићев, уз који је пристао одмах и Антун Вакановић, формиран је (17. март 1866) саборски одбор који би се овим питањем бавио и, како је објаснио Вакановић праћен смехом многих посланика, „понајприје појам србства дефинирао, јер многими тај појам није јасан“.⁴⁰ После говора Ивана Перковца који је сматрао да „нема разлога“ и да „нема смисла“ удовољити поднетој молби „јер Срби у троједној краљевини уживају иста политичка права, као и Хрвати“, српски посланици на Хрватском сабору су се уверили „да овај предмет неће проћи без препирке“, и Полит је стога сасвим одустао од свог предлога. Одгађањем рада Сабора, одложено је даље расправљање питања признања српске националне посебности у Хрватској, о предлогу Сремске жупаније није се више говорило, а у саборским записницима нема трага о неком извештају поменутог одбора све до јануара 1867.⁴¹ У том тренутку чинило се извесним да је хрватско државно и историјско право које је уважавало посебност само једног, хрватског политичког народа у Хрватској и Славонији поново однело апсолутну превагу.

Поједини српски посланици на Хрватском сабору су записали своје импресије о том времену када су настојали да хрватско-српске разлике на све начине превазиђу и учине небитним и оне представљају драгоцене примере за разумевање српске либерално-демократске политике у целини. Иако чак ниједан од највећих заговорника хрватско-српске слоге, милетићевац Михаило Полит-Десанчић није успевао да избегне оштрицу хрватске политичке искључивости, у његовим сећањима остало је забележено с колико је поверења у то време прилазило чак и најнепопустљивијим представницима великохрватске политике: „Ја морам рећи, док још нисам познавао хрватскога народа, док нисам у његовој средини живео, кад ми се рекло Хрват, да ме је некако болело, јер сам био увек научен, језик којим говорим, српским, и народ којем припадам српским називати. Ја сам мислио кад се рекне Хрват, да се хоће нешто окрнути, да се хоће нешто одузети. Али сам се осведочио, да то није тако. Ја сам имао прилику искусити, кад се мени рече Хрват, да се то рече у најбољој намери, па то не могу никад замерити, дапаче кад сам имао прилику са г. Старчевићем разговарати, који Србе у Бачкој и Банату, дапаче и у Србији и свугде зове Хрватима, ја му ни то никад замерио нисам, јер сам видео да он нас сматра као један народ. Али, желио бих да стога, г. Старчевић не замера ни Србину кад сматра за Србина свакога, који тим језиком говори, а нека остане сваком

Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914, 84–85.

³⁹ *Србобран*, 3. март 1866, бр. 26.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Ј. Шидак – Д. Шепић, нав. дело, 35; *Србобран*, 1. јануар 1867, бр. 1.

напосе, да си то коментира како му драго. То спада у историју, спада у филологију...“ А када је требао да се определи за име народа у Хрватској, предложио је компромисно да то буде један – хрватскосрпски народ“. ⁴² Међутим, чак ни Политови умерени и Хрватима веома наклоњени ставови нису наилазили на одобравање хрватске саборске већине јер нису изгледали довољно сагласни конструкцији хрватског државног права и једне, хрватске политичке нације која српску политичку посебност није узимала у обзир. На посебно оштру критику наишла је Политова одбрана угарских закона из 1848, поменута критика XLII законског члана као „нејуридичног“, гласање за Стојановићеву адресу и због свега тога га је Винко Милић у *Позору* чак прогласио српским ексклузивистом који показује очигледан антагонизам према хрватском државном праву и који би наводно „радо ускликнуо: La Croatie est morte, vive la Serbie!“ Одговарајући на ову прозивку, Полит је, такође у *Позору*, покушавао објаснити „г. Милићу и свим Хрватима“ да држи, као и други Срби, да је „троједна краљевина исто тако српска као и хрватска“ и да је „можда за ту троједну краљевину више српске него хрватске крви протекло, пошто је бар у Крајини већина српска“. ⁴³ Понекад је наведен да се на Хрватском сабору брани од неутемељених прозивки следећим речима: „Допустите, господо да вам таки рекнем да и ја пригрљујем велику хрватску политику, јер сам уверен да in ultima analysi та хрватска политика мора постати српском“. ⁴⁴ Осуда великохрватске политике која није Србима хтела признати политичку равноправност постепено и у све већој мери постајала је незаобилазна саставница у саборском иступању и других посланика српске народности. ⁴⁵

Крајем децембра 1866. године, у Кушлановом предлогу који се односио на одборски извештај о уређењу Хрватског сабора и изборном реду поменут је „народ троједне краљевине“, што је довело до обнављања дискусије о имену народа у Хрватској која је настављена и у јануару 1867. године. Полемика о називу службеног језика полазила је од чињенице да владар није потврдио одлуку Хрватског сабора из 1861. године о југословенском језику, између осталог и зато што није веровао да је она одговарала свим држављанима Хрватске. Сабор је овај пут преиначио ту одлуку тако што је „хрватски или српски језик“ прогласио за службени језик, после сучељавања у којем је Наполеон Стрижић Шпун предложио да законски чланак о употреби народног језика добије следећу стилизацију: „Под језик југословенске троједне краљевине разумева се и језик хрватски и српски“. Јован Живковић је предлагао да се заједнички језик назове хрватско-српски, а Полит је (4. јануар) на седници Сабора предложио да се томе дометне једна реч и језик назове „хрватски, иначе србски“, што није прихваћено и расправа је закључена следећег дана законском основом гледе упорабе народног језика у којој се каже: „Језик хрватски или српски изјављује се језиком службеним, а свакому је просто служити се писмом латинским или ћирилским“. ⁴⁶ Овој саборској одлуци

⁴² В. Новак, Нав. дело, 24–25

⁴³ *Позор*, 1866, бр. 101; В. Новак, Нав. дело, 27.

⁴⁴ *Беседе*, књ. 1, 59.

⁴⁵ АС, ПО, К 56, инв. бр. 410, Михаило Полит Десанчић – Јовану Бошковићу, Загреб, 2. јануар 1868.

⁴⁶ *Саборски списи саборних...*, 309; *Србобран*, 1. јануар 1867, бр. 1; В. Новак, Нав. дело, 33; В. Крестић,

претходило је, као што је речено, решење Југословенске академије, донето залагањем Јована Суботића и Ђуре Даничића, „да Академија језик свој нарече хрватским или српским“. Оваквом расплету објективно су допринеле и политичке околности, посебно с обзиром на чињеницу да је у априлу 1867. године, склопљен споразум између Кнежевине Србије и хрватске Народно-либералне странке у циљу стварања јединствене савезне државе Јужних Словена чиме је учвршћена представа да је могућа заједничка и јединствена политика хрватског и српског народа у Хабзбуршкој монархији.⁴⁷ Тим пре што је уследила Мајска свечана изјава Хрватског сабора (10. мај 1867) у којој се каже да „троједна краљевина признаје народ српски који у њој станује као народ са хрватским народом истовјетан и равноправан“. Од тог времена, Србима у Хрватској, Славонији и јужној Угарској постаје ближа од других, хрватска Народно-либерална странка која је, упркос политичкој концепцији заснованој на идеји историјског федерализма и доктрини о хрватској државности на просторима на које Хрвати нису имали ни етничко ни историјско право, објективно постала прихватљива без икаквих резерви, неповерења и подозрења. Срби у Хрватској су поверовали да је српско-хрватски савез и споразум ипак најизвеснији управо у споразуму и савезу са првацима хрватске Народно-либералне странке.⁴⁸ Овакво опредељење је донело и конкретне изборне резултате за хрватске народњаке приликом следећих избора за Хрватски сабор јер су у Сремској жупанији Срби поново указали поверење хрватским, народњачким кандидатима. Наиме, овде је Народно-либерална странка у изборима за Хрватски сабор 1867. добила чак 5 од укупно 14 посланика у целој Хрватској.

Српска настојања да на овом Хрватском сабору обнове војвођанско питање, односно актуелизују захтев за обновом Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији, нису уродила плодом иако је ово питање било у то време у центру интересовања српских посланика на Угарском сабору. Према војвођанском питању Хрватски сабор ближе се одредио једино представком краљевском величанству од 15. фебруара 1866. у којој је тражено од владара да „премилоствито заповеди“ да се „операт србскога конгреса који је по В. В. г. 1861. у месецу априлу у долни Карловци сазван био, како овому сабору троједне, тако и сабору уг. краљевине, што скорие приобшти“.⁴⁹ На овај начин, Хрватски сабор је отклонио могућност да се према овој осетљивој политичкој проблематици прецизније одреди, избегао је заостравање српско-хрватских односа на Сабору и у политичкој јавности уопште и остао доследан основној концепцији хрватске политичке идеологије у односу према српским националним и политичким интересима. Упркос томе, на либерално-

Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914, 88.

⁴⁷ Готово у исто време са склапањем овог споразума, у Београду је начињен план о подизању устанка у Босни. Руководство Народно-либералне странке сагласило се са планом о устанку који је израдио Антоније Орешковић, а коначну верзију дао је Илија Гарашанин. На устанак у Босни Србију су подстицала и збивања на Криту и уверење да ће то острво бити присаједињено Грчкој. Али Аустрија, Француска и Пруска биле су против помагања устанка у Босни, Русија је чекала нови аустро-пруски рат, а Србија је најзад умирена уступањем градова од стране Турске у мају 1867. године.

⁴⁸ В. Крестић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, Историја српског народа V/2, Београд 1981, 144.

⁴⁹ *Србобран*, 1866, бр. 15; фебруар 1866, бр. 19; *Саборски списи сабора краљевинах...*, 134–135.

демократској страни српске политике сачувано је значајно поверење према хрватској политичкој идеологији, а томе у прилог је ишла и спољнополитичка акција Србије која је тражила споразум са Хрватима у питању Војне границе, није искључивала могућност настанка Дунавске конфедерације у случају распада Аустрије која би укључила и такозвану Троједну краљевину и веровала да је Штросмајер придобијен за сарадњу која подразумева већ са његове стране обећану подршку српској акцији у Босни.⁵⁰

На Сабору у Загребу (1868) српски либерални посланици су углавном настојали, следећи опредељења хрватске опозиције, да докажу неодрживост и правну неутемељеност тадашње власти у Хрватској.⁵¹ Становиште српских либерала, које је заступано са њихове стране и на Угарском сабору, да постоји историјско право Троједне краљевине за очување територијалне целовитости и унутрашње самосталности, као и настојање да се за Хрватску добије што више без обзира на суштину мађарских интереса и разлоге мађарског државног права ни овај пут није изостало.⁵² Један од њих, Михаило Полит, који је победио на изборима за Хрватски сабор у Иригу и иступио као један од пет посланика хрватске Народно-либералне странке од 8. јануара 1868,⁵³ оштро је критиковао Сабор сазван по Рауховом октроисаном изборном реду који је искључио и граничаре из гласања, тражио је његово распуштање и сазивање новог сабора по изборном реду из 1861.⁵⁴ У истом духу и с истом мотивацијом говорио је пре њега Јован Суботић.⁵⁵ На другој седници Сабора, одржаној 15. јануара 1868, предата је изјава представника Народно-либералне странке,⁵⁶ да она овај сабор сматра незаконитим.⁵⁷ Већина коју

⁵⁰ В. Вучковић, *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабсбуршке монархије 1859–1874*, Београд 1965, 11–12.

⁵¹ Избори за нови Хрватски сабор, спроведени по новом Рауховом изборном закону, који је искључивао граничаре из гласања, обављени су од 19. новембра до 23. децембра 1867. године и завршени су победом униониста који су добили 52 од 66 изабраних заступника. Хрватска Народно-либерална странка добила је само 14 заступника. (О узроцима пораза ове странке и предизборној превари која се односила на Јована Живковића чији је програм неистинито проглашен за програм Унионистичке странке вид.: В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, 278–281.) Овакав, унионистички одређен Хрватски сабор Левина Рауха започео је рад 9. јануара 1868. Свака делегација одржавала је посебне састанке, а на заједничким седницама само су размењивани ноте и нагодбени нацрти. Осим у питању Реке није било неусаглашених ставова.

⁵² *Застава*, 1. април 1867, бр. 27; Г. Васин, *Српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1888*, докторска дисертација у рукопису, Нови Сад 2012, 157.

⁵³ Од укупно четрнаест посланика Народно-либералне странке у Хрватском сабору, чак пет посланика изабрани су у еремским срезovima: Јован Суботић, Михаило Полит, Божидар Плавшић, Иван Томбер и Сима Филиповић.

⁵⁴ Неколико дана после завршетка крунидбене свечаности, која је одржана 8. јуна 1867. без представника Хрватског сабора, отпуштен је бан Јосип Шокчевић и 27. јуна именован Левин Раух као намесник банске части. Он је предузео све неопходне мере у управном и политичком апарату Хрватске како би осигурао склапање хрватско-угарске нагодбе. Да не би вођење избора препустио, по нацрту изборног закона који је израђен на сабору 1866–67, жупанијским скупштинама и градским заступствима, донет је октроисани изборни закон којим је вођење избора поверено Централном одбору састављеном од великих жупана и начелника градова, односно искључивој вољи владиних органа.

⁵⁵ В. Крестић, *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914*, књ. 1, 135 – 136; Ј. Суботић, *Автобиографија*, књ. 4, 148–160.

⁵⁶ М. Полић, *Парламентарна повјест краљевина Хрватске, Славоније и Далмације*, књ. 2, Загреб 1899, 25.

су чинили унионисти⁵⁷ одбила је да предлог народњака узме у расправу пре него што се Сабор конституише и због тога су народњаци напустили саборницу (15. јануар 1868), а међу њима су били и Јован Суботић и Михаило Полит.⁵⁸ Новосадска *Застава* је прецизно извештавала о збивањима у Загребу. У јавности се знало да је једног тренутка у клубу Народне странке постојала подела и да су Суботић и Полит били за напуштање Сабора, док су Вукотиновић и Сима Филиповић били за остајање.⁶⁰ Разлике у односу саборских посланика српске националности према овом питању потврђивале су да оне нису настале као резултат искључиво односа између хрватских политичких странака, да је Србима страначки став унутар хрватских политичких организација приоритетан и да делују у правцу који није подразумевао искључиво српски национални интерес. У Сабору су, с друге стране, остали и Светозар Кушевић, велики жупан Сремске жупаније и тада Раухов присталица, као и Јован Живковић, опозиционо опредељени униониста. Полит је беседио после Суботића и Живковића, који се залагао за то да се никакав предлог пре конституисања Сабора не узме у разматрање, и том приликом је од стране саборске већине спречаван да говори.⁶¹ После одласка представника Народне странке, Суботићев предлог је одбачен и расписани су нови избори на којима Срби, једнако као и Хрвати чланови Народне странке, нису узели учешћа. Пишући за *Заставу*, Милетићеви либерали су оправдавали и бранили политику хрватске Народно-либералне странке: „Народна странка стоји на становишту државног паритета према Угарској, иште земљишну целокупност, дакле свакојако Реку, жели да Хрватска и Славонија у делегацијама посебно заступана буде, иште домаћу одговорну владу која би била одговорна загребачком сабору, те хоће да себи осигура непосредни уплив на финансијалне и ратне ствари. Ово неће

⁵⁷ *Дневник Сабора Троједне краљевине 1868–1871*, Загреб 1884, 7–10.

⁵⁸ Унионистичка странка је добила 52 од 66 изабраних заступника.

⁵⁹ У таквој ситуацији Сабор је 30. јануара 1868. изабрао 12 чланова краљевинског одбора који је имао задатак да са сличним одбором Угарског сабора поведе преговоре о хрватско-мађарској нагодби. Преговори су почели у Пешти крајем априла 1868. године. Рад делегација одвијао се по истим принципима као и у време преговора 1866. године.

⁶⁰ *Застава*, 1868, бр. 8.

⁶¹ У том тренутку је Полит „с узвишеним гласом“ позвао „славно представништво да по својој дужности констатирати изволи“ да му се реч одузима и да се то забележи у записник. После тога вика се утишала и председник Сабора му је омогућио да говори. Полит је прилику искористио да се супротстави Живковићевом ставу: „Немислите господо, рече Полит, да ћу какав говор држати, него хоћу само у две три речи Живковићу одговорити [...] Ја се морам чудити велештованом заступнику среза вуковарског, да се он који није новајлија у сабору, не сећа више, да је сабор 1865. г. читав месец дана, пре конституирања о конституирању дебатовоа, и да су ту разни предлози долазили; ја се морам чудити Живковићу, да он као јуриста не зна, да оно што се у званичним новинама публикује, као што је публикован нови изборни ред, да се оно као до обштег знања дошло сматрати има, које се игноравати не може, напоследку чудим се да он неће да зна, да је изборни ред само предлог рескрипта на који се исти позива, те да није кривња наша, да тај прилог са рескриптом прочитан није, зато је предлог заступника места Руме (Суботића) сасвим уместан“. После ових речи поново је настала вика, тражило се прелажење на дневни ред и Суботић „једва дође до речи“, да као подносилац предлога „последњу реч рекне“. После Суботића поново је говорио Живковић, оценивши свој претходни говор „ладнокрвним“ и оптужујући Полита да иако „у мајушној мањини говори иронично и смеје се, што читавој његовој странци не приличи“. Живковић је остао при свом ставу да се сме предузети конституисање сабора и на овај предлог је пристала „огромна већина“, после чега „народна странка устане са своји седишта и напусти саборницу“ (*Застава*, 1868, бр. 3).

измајсторисана већина садашњег незаконитог сабора, а кад би и хтела, не би на то пристали никад Мађари, а не би ни Аустрија допустила. И по томе становиште народне странке у данашњим околностима мора постати становиште негације“.⁶² Значај овог става „негације“ изгледао им је тим битнији јер је омогућавао да Срби и Хрвати буду „о својој скупној будућности на чисто“, а тиме и да њихово опредељење у погледу будућег „уједињења југословенског“, које су све више сматрали могућим, чак и извесним „под овом или оном формом“, буде састављено од што мање разлика, подозрења и супротности.⁶³ Без присуства представника Народно-либералне странке, премоћ „мађарона“ у Хрватском сабору потврђена је и повећана, а друга регниколарна депутација закључила је у Пешти хрватско-мађарску нагодбу на последњој званичној седници обеју делегација (24. јул 1868) тако што је у целини прихваћена основа нагодбеног закона.

Хрватско-мађарском нагодбом, санкционисаном од стране владара и усвојеном на Хрватском сабору 18. новембра 1868. године, као I члан Закона који садржи укупно 70 одредби формално је Краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији признат засебан државноправни положај у склопу Аустроугарске. Овим актом наглашено је да Хрватска и Славонија правно и политички припадају круни Св. Стефана и да су према одредбама Прагматичке санкције из 1723. године земље угарске круне међусобно нераздруживе. У складу с тим проглашено је да Угарска/Мађарска сачињава са Хрватском „једну те исту државну заједницу“ како према осталим земљама Монархије тако и према другим државама. У оквиру поменуте државне заједнице признато је „да су краљевине Хрватска и Славонија политички народ, имајући посебни свој териториј и у погледу нутарњих својих пословах властито законодавство и аутономну владу“. На челу аутономне владе налазио се бан који је одговоран Хрватском сабору, али којег именује владар на предлог председника мађарске владе. Хрватска дворска канцеларија је укинута и тиме је прекинута непосредна веза Хрватске са Бечом. Краљевинско намесничко веће у Загребу замењено је Краљевском хрватско-славонско-далматинском владом са три одељења која су покривала надлежности хрватске аутономне управе: унутрашње послове, просвету и правосуђе. У надлежност првог одељења улазили су јавна безбедност, здравство, култура, социјално старање, јавне грађевине и сл. У саставу угарске владе налазио се посебан „далматинско-хрватско-славонски министар без листнице“. Угарске/мађарске власти добиле су право да непосредно извршавају одлуке своје владе и на територији Хрватске, уколико хрватски органи не би имали за то оспособљене „домаће синове“. Хрватски сабор је бирао своје заступнике за Угарски сабор, али они у њему нису имали колективни глас, већ су гласали појединачно. Петорицу представника Хрватске у Угарској делегацији која расправља заједничке послове са делегацијом Аустрије бирао је Угарски сабор. За службени језик у Хрватској признат је „хрватски језик“ и њиме су се могли служити хрватски делегати, њих четрдесет у Доњем дому и вирилисти у Горњем дому Угарског сабора. У заједничким пословима за целу Угарску, као што су били

⁶² *Застава*, 1868, бр. 4.

⁶³ *Застава*, 1868, бр. 4.

трговина, финансије, саобраћај, војска и сл., Хрватска је била подређена мађарској влади и вољи Угарског сабора. Јединство Угарске/Мађарске и Хрватске посебно се манифестовало у јединственој круни, једном те истом крунидбеном чину и у заједничкој крунидбеној заклетви. Остајући доследни у идеји о јединству земаља угарске круне, Мађари нису признавали да је Нагодбом Хрватска стекла или потврдила карактер државе, већ да је остала, са нешто измењеним надлежностима, у статусу угарске покрајине односно угарске провинције. Нагодбу су тумачили не као међудржавни уговор, већ као закон који је настао вољом Мађарске/Угарске. Упркос свему томе, њен политички и историјски значај за обе стране показивао се у наредним деценијама као неспоран.⁶⁴ Хрватско-угарска нагодба је различито тумачена и у научној литератури. С позивањем на исте одредбе Нагодбе, доказивано је да Хрватска и јесте и није била саставни део Угарске и да у овако заснованој „државној заједници“ Хрватска и јесте и није била политички и државно независна. Хрватски, мађарски и други страни теоретичари разилазили су се у погледу става: да ли је државност хрватске неспорна и да ли је хрватско-мађарским споразумом постигнута федерација, реална унија, уска реална унија или – неједнака реална унија.⁶⁵

Став српских пречанских либерала према Хрватско-угарској нагодби из 1868. године није био јединствен. Антирауховским написима истицала се новосадска *Застава* једнако као и сисачки *Заточник*, лист хрватске Народно-либералне странке. Велики жупан Сремске жупаније и присталица Унионистичке странке, Светозар Кушевић, остао је уз Раухову политику, Никола Крестић, као присталица хрватске Народно-либералне странке, био је једно време одлучни противник Раухове нагодбене концепције, Јован Живковић и Сима Филиповић, као чланови хрватске Уставно-народне странке, нису били задовољни нагодбеним Рауховим режимом.⁶⁶ Светозар Милетић је изборе за Хрватски сабор те године сматрао плодом тероризма, сазив Хрватског сабора оцењивао је незаконитим, подсећао на Деакову реченицу да су Мађари већи Хрвати од самих Хрвата, величао одлуке Хрватског сабора и 1861. године пледирао на персоналну унију између Хрватске и Мађарске и то по узору на односе који су успостављени између Аустрије и Угарске и најзад тражио самосталност такозване Троједне краљевине у војсци, судству и законодавству.⁶⁷ Полит, као и сви други њихови истومیшљеници, сматрао је како је постигнути споразум негативан у оном сегменту који се односио

⁶⁴ Двадесет година после нагодбе, на Хрватском сабору, Драгутин Куен Хедервари, у својству бана, подсетио је на то да је тек и искључиво Нагодбом призната хрватска индивидуалност као политичкога народа, односно да је њом превазиђен статус народности „као што су и све друге под круном св. Стјепана“: „Она борба која је текла до створења нагоде, показује нам једино то, да никада одношаји између Угарске и Хрватске ницу били јасно назначени и тако на чистац изведени, као што управо нагодом и да је узрок тој борби кроз столећа управо био тај моменат, што га није било, што није било писаног права, које би могло служити мјерилом за право једнога и другог народа. Кад се не би нагодом ништа друго постигло него то, да имамо писано право између Угарске и Хрватске, већ је то би по мојем мнијењу, велики добитак“ (*Стенографички записници сабора Хрватске, Славоније и Далмације, петогодиште 1887–1892*, Загреб 1889, св. 2, 579).

⁶⁵ В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба 1868*, 326–330.

⁶⁶ А. Раденић, *Срби у Хрватској и Славонији*, Историја српског народа V/2, 233.

⁶⁷ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 2/1, 449–460.

на новостечену, уско хрватску позицију, али да је и поред свега тога „прва нагода доста велике концесије за Хрватску задобила“ и ово је објашњавано мађарском спремношћу на попуштање: „...али то је било још у оно прво доба заноса мађарског, кад су се Мађари са Бечом поравнали и Угарској сјајни државо-правни положај извојевали, па су хтели да буду 'праведни' према Хрватској. А нешто је и то било, да се замажу очи Европи, како тобож Мађари умеју да 'деле слободу'“.⁶⁸ Међутим, у програму Милетићеве Српске народне слободоумне странке, која је иначе представљала најзначајнији чинилац српске политике у Хрватској и Славонији, усвојеним уочи избора за Угарски сабор (1869), потврђена су начела на којима су милетићевци градили и заступали националну и демократску политику све до развојачења Војне границе, уласка представника српских граничара у Хрватски сабор као демократски изабраних посланика и Милетићевог повлачења из политичког живота, 1882. године.⁶⁹

⁶⁸ *Беседе*, књ. 1, 64.

⁶⁹ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 3, Београд 2002, 878–880.

HOPELESS UNION. SERBO-CROATIAN RELATIONS AND VOJVODINA ISSUES 1848-1868 (3)

Summary

In the period from 1865 to the conclusion of the Croatian-Hungarian agreement, Serbian policy in Croatia and Slavonia was formed in concordance with the opinion and attitudes of Serbian representatives in the Hungarian Assembly. These representatives belonged to different political parties. Leaders of Serbian liberal political thought made efforts to harmonise national interest with the party's interest. Their highest achievement was the adoption of laws which were dealing with equality of Serbian and Croatian language in the name of the official language, as well as formal acknowledgement of political equality of Serbs and Croats in Slavonia. All this happened a year before the Agreement. This treaty signed by the delegation of the Hungarian and Croatian Assemblies was perceived with different attitudes by Serbian politicians. The question of Vojvodina did not receive requested support and understanding of Croatian representatives, although it was raised several times.

Keywords: Serbs, Croats, Maksimilijan Prica, Jovan Subotić, Mihailo Polit Desančić, Jovan Živković, Svetozar Miletić, Croatian Assembly.